Աշոտ Ներսիսյան

Ղարաբաղյան հակամարտությունը շահագրգիռ տերությունների քաղաքական հաշվարկներում

Արդեն ժամանակն է բացահայտ պնդելու, որ խաբուսիկ են ղարաբաղյան կոնֆլիկտի շուտափույթ լուծման բոլոր ցանկությունները կլինեն դրանք մեծ տերությունների կամ հայոց և ադրբեջանցիների, որ շարունակվելու է ինչպես պատերազմը հանուն Ղարբաղի ազատության և անկախության՝ մի կողմից և հանուն նրա նվաճման՝ մյուս կողմից, այնպես էլ խաղաղության երազների այն համոզմունքի ամրապնդմամբ ընթացող փնտրտուքը, ըստ որի ցանկալի խաղաղությանը հասնելու ամենահիմնական միջոցը հաղթական պատերազմն է: Այսօր, երբ մեր մեջ տակավին իշխում է ղարաբաղյան խնդրում շահելու հույսը, առավել քան ավելորդ են դառնում բոլոր այն դատողությունները, որոնց համաձայն ղարաբաղյան խնդիրը վերևից էր իջեցրած, և մենք միամտորեն փարվեցինք, պետք էր սկսել անկախության խնդրից և ոչ թե Ղարաբաղից, քանզի այդ խնդիրն ու անկախությունը անհամատեղելի են (կարծես թե ուժեղ Խորհ. Միության մեջ անկախության դրոշ պարզելը մեր գլխին գավազանի հարված չէր իջեցնի) և այլն: Մեր խնդիրն այժմ դա չէ, քանզի եղածն եղած է՝ իր թերություններով և առավելություններով հանդերձ, այլ այն, թե ինչպիսի գործելակերպ պետք է ընտրենք, որպեսզի չհանգեցնի վերջնական պարտության հանգրվանին: Իսկ նման գործելակերպ անհնար է, քանի դեռ, չմխրճելով քաղաքական կանխատեսումների ճշտության հարաբերականությունը, չենք ճշգրտել ղարաբաղյան կոնֆլիկտի տեղը շահագրգիռ տերությունների քաղաքական հաշվարկներում: Մեր խորին համոզմամբ բոլոր այդ տերությունների ղարաբաղյան կոնֆլիկտի ավարտի վերաբերյալ մշակված կամ ծրագրված տարբերակները վերջնական և կիրառելի չեն, և վստահորեն կարելի է պնդել դրանց լոկ ցանկություններ լինելու մասին և ոչինչ ավելի: Փորձենք դա ապացուցել այս կամ այն տերության քաղաքական շահերի առանցքին մոտավոր վերլուծականի ճանապարհով:

Առաջին: Ղարաբաղյան կոնֆլիկտը ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի քաղաքական հաշվարկներում: Թեպետ հնարավոր է, որ առաջիկայում Արևմտյան Եվրոպայում հանդես գան ուժեր, որոնք ձգտեն ստեղծել ԱՄՆ-ի Թուրքիայում ծավալվելու ցանկությունների հակակշիռը, բայց այսօր Արևմուտքը հանդես է գալիս Ղարաբաղի շուրջ ԱՄՆ-ի ունեցած դիրքորոշման օգտին: Մի բան կասկածից վեր է, որ ԱՄՆ-ը Կովկասում խաղաղության հասնելու ջատագով է, բայց, անշուշտ, ոչ այնպիսի խաղաղության, որն անմիջական հետևանքը կարող է լինել Ռուսաստանում մեծապետական ուժերի հաղթանակի և որպես բռնապետ Կովկաս վերադարձին: ԱՄՆ-ն և Արևմուտքն այսօր ավելի շատ հակված են ղարաբաղյան կոնֆլիկտն ավարտված տեսնել ի վնաս հայոց և հօգուտ Ադրբեջանի, որն ինքնին նշանակում է հօգուտ Թուրքիայի, որը մեր հարևան երկրներից ԱՄՆ-ի այլընտրանքն է: Հաշվի առնելով իսլամական ֆունդամենտալիզմի գաղափարախոսության օրստօրե աճը և Իրանի, դեպի Արևելք տարածվելու ձգտումների առկայությունը, ԱՄՆ-ը, բնականաբար այլ ճանապարհ չունի նրա ազդեցության ուժեղացումը դիմակայելու համար: Անկախ որոշ քաղաքական տարաձայնություններից, Իրանը, Իրաքը և Սիրիան կազմում են այն քաղաքական առանցքի միջուկը, ընդդեմ որի ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի հակազդեցություն ստեղծելու անհրաժեշտությունը ավելի ու ավելի այրող է դառնում: Մանավանդ որ «փոթորիկ անապատում» գործողությունից հետո Սադամ Հուսեյնի իշխանության գլուխ մնալու հանգամանքները ստիպում են ոչ լիարժեքորեն ճաշակել Բուշի հաղթանակի բերկրանքը: Այս բոլորից ելնելով պետք է շեշտել, որ ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի ունեցած ղարաբաղյան կոնֆլիկտի ավարտի ձգտումները ընթանում են Ադրբեջանին բավարարելու ուղիով, քանի որ վերջինիս համար Ղարաբաղի վերջնական կորուստը կնշանակի Թուրքիո ազդեցության Ադրբեջանի վրա նվազում, որովհետև չի բացառվելու այնտեղ իրանամետ ուժերի ակտիվացումը: Այն հանգամանքը, որ Ղարաբաղը վերջերս մերժեց 3-1 համաձայնագիրը, կարող է ավելի մտահոգել այն վախով տառապողներին, որ նրա հետագա նման ընթացքը կարող է հանգեցնել բացահայտ և հակահայ միջամտության: Բայց, մեր խորին համոզմամբ, այդ միջամտությունն անհնար է, ԱՄՆ-ի նման առաքելությունը մնալու է լոկ ցանկություն: Եվ նա չի հրահրելու Թուրքիային բացահայտ միջամտության հետևյալ պատճառներով.

ա) Ղարաբաղի հայ տարրը գտնվում է իր ազատամտության ընթացքի այնպիսի փուլում, որ երբեք ականջալուր չի լինելու այն ցանկություններին և առաքելություններին, որոնց հետևանքը համաձայնագրերը չեն տալիս իր ազատության և ապրելու իրավունքի հիմնական և անհրաժեշտ երաշխիքները: Նա գտնվում է ազգային–ազատագրական պայքարի գաղափարախոսության զարգացման այն աստիճանի վրա, որը մահը գերադասելի է համարում նման զիջումներից:

(Շարունակությունը 12 էջում)

Վ. Աթոյան

Ղարաբաղյան հակամարտությունը շահագրգիռ տերությունների քաղաքական հաշվարկներում

(Սկիզբը 3-րդ էջում)

բ) Թեպետ Ռուսաստանը իր իսկ քաղաքական շահերից ելնելով այդպես էլ չի արտահայտվում ԼՂՀ անկախության ճանաչման օգտին, բայց և այնպես, նրա համար այնքան էլ հաճելի չէ իր ազդեցության կորստից հետո ԱՄՆ-ի կամ Թուրքիայի ազդեցության բացահայտ աճի հանդուրժումը իր փակավին երեկվա տարածքներում: Թեպետ ներկայումս գտնվելով ԱՄՆ-ից և Արևմուտքից վարկեր աղերսողի դերում, Ռուսաստանը աշխատում է ինքնադրսևորման այն ձևով, որ համաձայն է նրանց հետ (Ղարաբաղի խնդրում), բայց դա կարող է իրականում այդպես լինել և չլինել: Երկրորդը կնշանակի իր նախկին փորձերում իր դարավոր թշնամիների ազդեցության աճի բողոքված խոչընդոտում: Թերևս կարելի է պնդել այս տարածաշրջանում Ռուսաստանի քաղաքական նպատակների հստակության բացակայության մասին, բայց մի բան կասկածից զերծ է, որը եթե Ռուսաստանի ներկայիս իշխողները դրսի դրածոները չեն, ապա նա այստեղ ունի մշտական շահեր, որոնք ընթանում են ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի հետ բախումներով: Կասկածից վեր է նաև այն, որ Ռուսաստանում այդ շահերի գիտակցումը չի ընթանալու այն գիտակցմանը զուգահեռ, ըստ որի նրան ձեռնտու է հզոր Հայաստանը: Ռուսաստանի կողմից հայանպաստ դիրքորոշման որդեգրումը հավանաբար հաղթահելու պատրանքը այնքան ժամանակ չի ընկալվելու որպես այդպիսին, քանի դեռ դեպի Ռուսաստան վերջնականապես չեն թեքվել մեր երկու հարևան խորհրդային նախկին հանրապետությունները: Իսկ եթե իրոք Ռուսաստանի ներկայիս ղեկավարները դրսի դրածոներն են՝ կոչված փլուզելու նաև Ռուսաստանը, ապա ղարաբաղյան հակամարտությունը հօգուտ Ադրբեջանի կարգավորելու ցանկությամբ պատճառաբանված բացահայտ միջամտությունն արգելող այս երկրորդ պատճառը չի կարող ուժի մեջ լինել:

Երկու տարբեր, տակավին ոչ լրիվ չեզոքացված քաղաքական առանցքներով բացահայտ բախվելու վախը: Այս դեպքում ԱՄՆ-ին հակադիր առանցքի կազմում չի բացառվում Չինաստանին տեսնելու հնարավորությունը: Այս վախի առկայությունն է, որ ստիպում է լոկ հոգեբանական գրոհներ որակել Ղարաբաղյան ապստամբների վրա մեղադրականների տեղատարափը: Այս վախն է, որ ներշնչում է սահմանները զենքով գծելու հնարավորության համաչափ դառնությունը: Թե ինչպիսի տեղ է գրավում Ղարաբաղն Իրանի հաշվարկներում, այդ մասին քիչ հետո: Մոռանք չենք, որ Թուրքիո կողմից, Ռուսաստանի վերջնական նահանջի դեպքում, բացահայտ միջամտության ամենահիմնական հակառակորդն Իրանն է: Անկախ նրանից, թե Քելբաջարի գրավումը ինչպիսի տարաբնույթ դրսևորումներ և վարվելակերպեր ծնեց Իրանում, կասկածից վեր է, որ այս դեպքում Իրանը չեզոքները ծալած չի նստելու և այլևս անտեղի է լինելու իրանական ադրբեջանցիների ապստամբությունից խուսափելով հակամարտությանը չխառնվելու վախը: Իրանի միջամտությամբ, անշուշտ, շարունակվելու է միջամտությունների ընդլայնումը, որը նշանակելու է նոր համաշխարհային պատերազմ, մանավանդ որ եթե չանտեսենք Ռուսաստանի պարագան: Իսկ համաշխարհային պատերազմի մտքի իրագործումից զերծությունը կարծում ենք, որ անվիճելի է:

Ահա այս երեք, բայց իրար հետ շաղկապված պատճառներով կարելի է պայմանավորել Ղարաբաղյան հակամարտության այն ուղղվածությունը, որն առկա է ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի քաղաքական հաշվարկներում:

Երկրորդ: Ղարաբաղյան խնդիրը Ռուսաստանի քաղաքական հաշվարկներում: Ռուսաստանն այն երկիրն է, որի նկատմամբ մեր հավատն ամենաջերմեռանդն է եղել և տակավին մնում է այդպիսին: Այն երկիրն է, որի մասին առկա է եղել այն համոզմունքը, որ մեզ փրկել է և շարունակելու է փրկել: Հիրավի այսօր հայոց մեջ մեծամասամբ իշխում է այն համոզմունքը, որ մենք պետք է մտնենք Ռուսաստանի թևի տակ, որ հակառակ երբը կործանում է: Մեզ մոտ հաճախ ճիշտ չեն ընկալվում նրանք, ովքեր պետությունների հետ հարաբերություններ ստեղծելու անհրաժեշտությունը չեն շփոթում նոր կայսրության կցորդ դառնալու համոզմունքի հետ: Ինչպես Խորհ. Միության շրջանում, այնպես էլ շատ հաճախ հիմա Ռուսաստանը ներկայացվում է Թուրքիայից մեր փրկարարը, այն դեպքում, երբ Թուրքիայի հետ կործանել է Հայաստանի Հանրապետությունը (1918-1920 թթ.): Այսօր, որպեսզի չկրկնվի հինը (իսկ դա հնարավոր է), մեր խորին համոզմամբ, անհրաժեշտ է. ա) Ռուսաստանի հետ գնալ ռազմա-քաղաքական դաշինքի, բայց ոչ վերստին կույր գնալու միտումով, բ) ճիշտ ընկալել նրա կովկասյան քաղաքականությունը (մասնավորապես Ղարաբաղի խնդրում ռուսական այս հեղափոխության տեղափոխության շրջանում), գ) զգուշանալ հատկապես նրանից, որ երբ վերստին սկսվի մակընթացությունը, ապա այն կարող է կրկին մեզնից ինչ որ բան պոկել հօգուտ Ադրբեջանի: Մենք այն կարծիքին ենք, որ Ռուսաստանի քաղաքական հաշվարկներում Ղարաբաղի պարագան վերջնականապես ճշգրտված չէ, և դա պայմանավորված է նրա ներքին իրավիճակով: Ռուսաստանը Ղարաբաղի խնդրում մեկ հանդես է գալիս որպես ԱՄՆ-ի, Արևմուտքի կամ Թուրքիայի ջգտումների արտահայտիչ (վկա 3+1 համաձայնագիրը), մեկ էլ՝ որպես կողմ, որ ելնում է իր կայսերապաշտական շահերից: Այդ խնդրում Ռուսաստանի կիրառածը կարելի է արևմտյան տերմինով որակել մահակի և բլիթի քաղաքականություն: Երբ նրա կայսերական շահերը պահանջում են կանխել իրենից Հայաստանի փախուստը՝ Ղարաբաղը որպես բլիթ մատուցել է փորձում Ադրբեջանին և դառնում է մեր գլխին ճոճվող մահակ: Իսկ երբ փախնում է Ադրբեջանը՝ տեղի է ունենում հակառակը: Այսօր կարծես թե մեր հանդեպ կիրառվում է բլիթի քաղաքականությունը, բայց դեռևս վաղ է պնդելը, թե լրիվ կճաշակենք այն: Քանզի կասկածելի է այն մտքի ճշտությունը, ըստ որի Ռուսաստանը հաշտվել է Ադրբեջանի կորստի հետ: Ընդհանրապես Ռուսաստանի Ղարաբաղյան խնդրում որդեգրված քաղաքականության վերաբերյալ կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունները.

ա) Ռուսաստանը կողմ է ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի Ղարաբաղի նկատմամբ ունեցած մոտեցումներին, որոնք նշանակում են այդ տարածաշրջանի վերստին զիջում Ադրբեջանին: Եթե իրոք այդպես է, ուրեմն Ռուսաստանի իշխողները Արևմուտքի դրածոներն են և մեր վերջին հաղթանակները ոչ մի կապ չունեն Ռուսաստանի օգնության հետ: Դրանք սոսկ հայկական ռազմական արվեստի հաղթանակներն են՝ ներքին դրդապատճառներով Ռուսաստանի մահակի և բլիթի քաղաքականությունից միաժամանակ հրաժարումով պայմանավորված:

բ) Ռուսաստանը դեռ չի հարակերտել իր քաղաքականությունը Ղարաբաղի վերաբերյալ, որի դեպքում դարձյալ մեր հաղթանակները նրա օգնության հետ կապ չունեն, և իրոք առկա է ռուսական հեղափոխության տեղափոխությունը:

գ) Ռուսաստանը վերջնականապես հեռանում է Կովկասից և նրան ձեռնտու չէ իր սահմանների մոտ իր դարավոր թշնամիների ուժեղացումը, ուստի նրան ձեռնտու է Հայաստանի ուժեղացումը: Սակայն, եթե իրոք այդպես է, ուրեմն ի՞նչն է նրան խանգարում բացահայտ դառնալու նման քաղաքականության մեջ, ոչ թե ներկայացնելու. ասենք, 3+1 համաձայնագիրը:

դ) Ռուսաստանը Ղարաբաղի խնդրում շարունակում է գործել՝ ելնելով իր կայսերապաշտական շահերից և հավատարիմ է իր մահակի ու բլիթի քաղաքականությանը՝ ցգտում է Ադրբեջանին վերստին բաշել իր կողմը: Թող տա աստված, որ Ռուսաստանի քողարկված օգնությունն առկա լինի, բայց արդյո՞ք նա այդ խնդրում չի թեքվելու դեպի Ադրբեջանը, եթե վերջինս, ասենք վաղը հայտարարի, որ մտնում է ԱՊՀ-ի մեջ: Համենայն դեպս, մենք այն կարծիքին ենք, որ չի կարելի պնդել ռուսական ատյաններում Ղարաբաղի խնդրի վերաբերյալ հօգուտ հայոց վերջնականապես մշակված որևէ ծրագրի առկայության մասին, և Ռուսաստանում տակավին չկա Ղարաբաղյան խնդրի ավարտի որևէ վերջնական տարբերակ: Եւ եթե կա էլ, ապա չի նշանակում բացահայտ զինված միջամտություն հօգուտ որևէ կողմի, ուստի և դեռևս վաղ է խոսել այդ հակամարտության առաջիկա ավարտի մասին: Կարծում ենք նաև, որ վերը շարադրվածից ելնելով, կարելի է պնդել, որ Ռուսաստանը կամ Կովկասից հեռանալու է վերջնականապես կամ վերադառնալու է որպես բռնապետ:

Երկրորդ: Ղարաբաղիտեղը Իրանի քաղաքական հաշվարկներում: Իրանը մեր այն հարևանն է, որ Ղարաբաղյան խնդրի շուրջը վարում է իր կովկասյան շահերի ճիշտ ընկալման հետևանք շատ նուրբ և ճկուն քաղաքականություն: Կովկասյան իրադարձությունների վերաբերյալ նրա դիրքորոշումների վերջնական լինելու մասին խոսելը վաղ է հետևյալ հակասական պատճառներով:

ա) Ռուսաստանը Կովկասից վերջնականապես չի հեռացել և տակավին շոշափում է այն դիտել որպես նրա ազդեցությունից զերծ շրջան:

բ) Ադրբեջանն ունի թուրքական կողմնորոշում, և Ռուսաստանը դեռևս չի բացել իր խաղաթղթերը այդ կողմնորոշման վերաբերմունքի առումով:

գ) Իրանում դեռևս վերջնականապես չի հիմնավորվում այն համոզմունքը, որ ինքը կարող է լինել Ռուսաստանի այլընտրանքը: Դա կախված է Ռուսաստանի՝ իր ներքին բառերի ելքից: Այս բոլոր պատճառներն, ըստ մեզ, առայժմ Իրանին ստիպում են գործել շատ նուրբ և ոչ շատ ակտիվ: Այսօր հայոց մեջ ամենուրեք իշխում է այն համոզմունքը, որ մեր շահերը պահանջում են Իրանի հետ հարաբերություններում էլ ավելի սերտացում: Այդ խնդիրը մեզ համար առաջնակարգ է այնքան ժամանակ, քանի դեռ Ադրբեջանն ունի թուրքական կողմնորոշում: Անվիճելի է, որ Ադրբեջանի նման թեքումը կամա-ակամա Իրանին դարձնելու է թաքուն հայանպաստ, քանզի Ռուսաստանի տեղափոխության վերջնականության դեպքում Ղարաբաղի հայ տարրի կորուստը ի հակակշիռ Իրանի ուժեղացնելու է ԱՄՆ-ին և Թուրքիային, որը այս դեպքում չի կարող Ադրբեջանի հետ մեկտեղ բացահայտ չդարձնել Իրանական Ատրպատականի նկատմամբ փայփայված թաքուն հույսերը: Բացի այդ, Պարսից ծոցի շրջանում Իրանի ազդեցության ուժեղացմանը դիմադրելու Արևմուտքի ջգտումները դարձել են բացահայտ: Սակայն, այս բոլորով հանդերձ Իրանը, որը վերջին շրջանում հանդես էր գալիս խաղաղարար միջնորդի առաքելությամբ, մինչև օրս չի պնդել, առաջիկայում էլ չի պնդելու ոչ Ղարաբաղի հայկական տարածք լինելու և ոչ էլ ԼՂՀ անկախության ճանաչման օգտին: Դա կարելի է պայմանավորել հետևյալ երկու պատճառներով:

ա) Իրանի բացահայտ հօգուտ հայոց արտահայտվելը կարող է ըմբոստության տեղիք տալ Իրանական Ատրպատականում:

բ) Իրանը դրանով կարող է վերջնականապես մեռցնել առաջիկայում Ադրբեջանի դեպի Իրան հակվելու հնարավորության նկատմամբ տածված առանց այն էլ դալուկ հույսերը, մանավանդ որ Ադրբեջանի թուրքական կողմնորոշումը այդպես էլ վճռորոշ նշանակություն չնոր չի բերում Ղարաբաղյան խնդրում հաղթանակի առումով:

Այս ծանրակշիռ պատճառներից ելնելով՝ Իրանը եթե արտահայտվում է Ղարաբաղի շուրջը խաղաղություն հաստատելու օգտին, ապա այդ արտահայտությունները չեն ընթանում հօգուտ հայոց, ինչքան էլ այս փուլում թաքուն ցանկությամբ համակված լինի՝ Հայաստանին ամուր է հաստատված տեսնելու Ղարաբաղում:

Մյուս կարևոր հանգամանքը, որն ստիպում է Իրանին սպասել, այն է, որ նա կարող է լինել Ռուսաստանի այլընտրանքը ընդդեմ ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի: Այս հնարավորությունը առկա է և նրանից սկսել են զգուշանալ (ռուսական սուզանավերի վաճառքի աղմուկը հայտնի է), քանի որ չի բացառվում Ռուսաստանի այն ուժերի պարտությունը, որոնց խրախուսում է Արևմուտքը: Հնարավոր է նաև, որ Իրանը այլընտրանք դառնա Կովկասից լրիվ չեռք քաշած Ռուսաստանին, որից հետո կակտիվացնի իր քաղաքականությունը: Մենք կարող ենք մխիթարվել նրանով, որ Ադրբեջանի առայժմ քիչ հնարավոր թեքումով դեպի Իրան, որի դեպքում վերջինս կարտահայտվի Ղարաբաղի Ադրբեջանի մաս լինելու օգտին, մեզ և Ղարաբաղի համար չի փակվի կենսական ելքը: Այս դեպքում մենք հենակետ կդառնանք ԱՄՆ-ին և Արևմուտքին:

Այսպիսով, չի կարելի պնդել նաև, որ Ղարաբաղի հարցը Իրանի քաղաքական հաշվարկներում, այսօր ունի լուծման վերջնականապես մշակված տարբերակ, և Իրանի համար այնքան էլ հստակ չէ այդ տարածաշրջանի քաղաքական ապագան:

Չորրորդ: Ղարաբաղիտեղը Թուրքիայի քաղաքական հաշվարկներում: Թե ինչպիսին է Թուրքիայի քաղաքական հաշվարկներում Ղարաբաղի տեղը, դա մի հարց է, որի պատասխանը բոլորովին պարզ է, և այդ պատասխանի ճշմարտությունն անվիճելի է: Թուրքիայի համար Ղարաբաղյան հարցը կոչված է՝ բայբայելու Ադրբեջանի տարածքային ամբողջությունը: Նա հակված է տեսնել վերստին Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմում և այս անգամ առանց հայ տարրի, պատրաստակամ և նույնիսկ բացահայտ միջամտելու, բայց խոչընդոտները շատ են և, մեր խորին համոզմամբ, դրանք կարելի է պարփակել հետևյալ կետերի մեջ:

ա) Ռուսական հերթական հեղափոխությունը վերջնականապես չի քաշել ռուսական բանակը Կովկասից և մասնավորապես Հայաստանից, և Թուրքիայի զինված միջամտությունը չի կարող հանդուրժել Ռուսաստանը: Եթե Ռուսաստանը այդ միջամտությունը հանդուրժի, ապա դա կանի այն դեպքում, եթե Թուրքիան դառնա նրա այլընտրանքը ընդդեմ ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի, որն այսօր քիչ է հնարավոր: Եթե այդպես լինի, պատմությունը կապացուցի, որ ինքը կրկնությունների անզուգական վարպետ է, վերստին մեզ մատուցելով 1920 թ. դեպքերը և մեզ կանգնեցնելով նոր վերաբաժանման փաստի առջև: Սակայն, այսօր չենք կարծում, որ Ռուսաստանի համար հաճելի է իր նախկին տարածքներում Թուրքիո ծավալվելը, մանավանդ, որ վերջինս նրա այլընտրանքը չէ: Եթե իրոք նման հակում ունեն Ռուսաստանում Արևմուտքի դրածոները, ապա հազիվ թե բացահայտ գնան դրան, քանզի առկա է ռուս մեծապետական ուժերի ճնշումը: Թուրքիան Ռուսաստանի դարավոր թշնամին է, և դա, անշուշտ, գիտակցվում է: Բայց կարևոր է նաև մեր կողմից այն ճշմարտության գիտակցումը, որ Թուրքիային թշնամի լինելով՝ մեր անկեղծ բարեկամն էլ չէ:

բ) Ինչքան էլ Թուրքիան ԱՄՆ-ին հենակետ է, նրա կոնֆլիկտին բացահայտ խառնվելու հնարավորությունն այնքան էլ հաճելի չէ Արևմուտքին և հենց իրեն՝ ԱՄՆ-ին: Քանզի այս դեպքում չի բացառվում, որ այս դեպքում Արևմտյան Եվրոպայի որևէ տերություն մաս կազմի այն քաղաքական առանցքին, որը կոչված է լինելու ԱՄՆ-ի Թուրքիայով ծավալման հակակշիռը: Այն առանցքի, որի մեջ կարևորագույն օղակն էլ Իրանն է:

գ) Թուրքիան չունի այն ֆինանսական կարողությունը, որի վրա հենվելով՝ Ադրբեջանով ծավալվի դեպի Արևելք: Բացի այդ, Թուրքիայում գոյություն ունի ազգային հարց, որն էլ ավելի է սրվելու Ղարաբաղյան կոնֆլիկտին նրա բացահայտ խառնվելու դեպքում: Եթե ԱՄՆ-ը, իրոք, ունի Թուրքիայով ծավալվելու ցանկություն, ապա այն չի կարող համատեղ ընթանալ թուրանիզմի գաղափարախոսությանը աճ հաղորդելու Թուրքիայի ցանկությանը: Իսկ այդ աճին չեն կարող չնպաստել Թուրքիայի և Ադրբեջանի համատեղ պատերազմական հաջողությունները: Այնպես, որ ճշմարտություն կա Ավ. Իսահակյանի դատողության մեջ և այն կարելի է տարածել նաև Իրանի ջգտումների վրա. «Բոլոր պան-իզմները, ըստ իս, կարճատես, անհանգիստ ցեղերի ժամանց են և ավելի չարժեն, քան մանուկների չեռքով ավազի վրա կերտած պալատները ու փոսերը»:

Մնում է ավելացնել, որ ղարաբաղյան վերջին հաղթությունները գոնե այս փուլում ավելի են շահագրգռում Թուրքիային՝ միջամտելու հօգուտ զինադադարի, քանզի նման պարտությունները կարող են ռեալ դարձնել Ադրբեջանի թուրքամետ նախագահի անկման վտանգը: Մի բան պարզ է, որ Ղարաբաղի հետ կապված Թուրքիայի քաղաքական հաշվարկներն էլ մնում են լոկ ադրբեջանական կողմին հագուրդ տալու ցանկություններ, որոնց իրական դառնալու հիմքերը բավականին խախուտ են:

Հինգերորդ: Ղարաբաղյան հարցը Ադրբեջանի քաղաքական հաշվարկներում: Այս հաշվարկներում թե ինչպիսի տեղ ունի Ղարաբաղը, դարձյալ լույսի պես պարզ է: Կարծում ենք, որ վերը շարադրվածից պարզ դարձավ, որ ինչքան էլ մոլեռանդ լինեն Ադրբեջանի՝ Ղարաբաղը վերստին և այս անգամ առանց հայ տարրի, իրեն կցելու ջգտումները, ապա նույնքան մոլեռանդ է Ղարաբաղի ապստամբների ջգտումները խոչընդոտելու ցանկությունը: Ադրբեջանի հույսերն իրականանալի չեն հետևյալ պատճառներով.

ա) Ղարաբաղի հայ տարրը զգտնվում է զինման և ազատագրական պայքարի անհրաժեշտության գաղափարի որդեգրման այնպիսի փուլում, որ միայն Ադրբեջանը նրան չի կարող ծնկի բերել: Իսկ շահագրգիռ կողմերը չեն կարող բացահայտ միջամտել, որովհետև այդ միջամտությունը կարող է հանգեցնել աշխարհի հզոր քաղաքական առանցքների բախվելուն:

բ) Ռուսաստանը հակված չէ Ադրբեջանին օգնելու, քանզի վերջինս ունի բացահայտ թուրքական կողմնորոշում: Հնարավոր է, որ այս փուլում, երբ Ռուսաստանի ներքին վիճակը կայուն չէ, նրան ավելի ձեռնտու է Ադրբեջանի թուրքական կողմնորոշումը, քան իրանական, մանավանդ որ չի կարելի վերջնականապես ժխտել այնտեղի իշխողների Արևմուտքի դրածոներ լինելու հանգամանքը: Անկախ այն բանից՝ հնարավոր է Ադրբեջանին Թուրքիայի բացահայտ օգնությունը, թե ոչ, մի բան կասկածից զերծ է, որ նա այսօր չունի ռուսական թեքում, ըստ երևույթին այն համոզմունքից ելնելով, որ Ռուսաստանի կովկասյան քաղաքականությունը գնալով պասիվանում է: Բայց եթե իրոք այդպես է, ապա դա չի նշանակում, որ մինչև այդ քաղաքականության հնարավոր ակտիվացումը Ռուսաստանը կողմ է Հայաստանի պարտությամբ և Ադրբեջանի հաղթանակով խաղաղության հաստատմանը:

Ադրբեջանի ղարաբաղյան հաշվարկների չիրականանալու մնացյալ պատճառների մասին մենք արդեն վերևում ընդհանուր պատկերություն ստեղծել ենք: Իսկ ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա պետք է շեշտել, որ նրանում իշխող քաղաքական միտքը ղարաբաղյան խնդրի հետ կապված անցել է շատ հակասական ճանապարհ: Եղել են հարցի միջազգայնացմամբ Ղարաբաղը փրկելու, Ղարաբաղի զիջումով խաղաղության հասնելու, անհնդհատ պայքարելով հաջողության հասնելու տեսակետների ճշտությունը հիմնավորելու միտումները: Բայց արդեն կարծես թե ընդհանրության է հասնում այն ըմբռնումը, ըստ որի քանի դեռ աշխարհը չի ճանաչում ԼՂՀ անկախությունը, նրա հայության միակ ելքը՝ մնում է պայքարի շարունակությունը: Կարելի է տեսականորեն ճիշտ համարել Ղարաբաղի խնդրի շուրջը խաղաղության հասնելու ճիգերի Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունում առկա դրսևորումները, որոնք բուն Ղարաբաղի հետ ծնում են հակասության պատրանք: Իսկ թե գործնականում ինչ է անում և ինչ է անելու Հայաստանը, ո՞րն է նրա համար կենսականը, կարծում ենք, պարզ է, և այդ մասին խոսելն ավելորդ է, քանզի ապացուցված ճշմարտություն է, որ հրապարակայնության տարածումը քաղաքականության վրա նշանակում է քաղաքականության կրախ:

Ընդհանրացնելով նշենք, որ այսպիսով.

ա) Շահագրգիռ տերությունների Ղարաբաղյան հակամարտության ավարտի վերաբերյալ մշակած տարբերակները վերջնական են:

բ) Այդ տերությունները ավելի շատ հակված են հակամարտությունը ավարտված տեսնել հօգուտ Ադրբեջանի:

գ) Մեծ տերությունների հակասությունները անհնար են դարձնում համատեղ ճնշումը Ղարաբաղի և Հայաստանի վրա:

Հատկապես այս երրորդը մեզ պետք է ներշնչի այն համոզմունքը, որ հնարավորություն ունենք հաղթանակած սվինով գծելու մեր նոր սահմանները, և տևական խաղաղության հասնելու միակ միջոցը հաղթական պատերազմն է: